

УДК 340.155.8 + 342.41

Т. С. Подорожна

КОНСТИТУЦІОНАЛІЗАЦІЯ ПРАВОВОЇ СИСТЕМИ В КОНТЕКСТІ ДІЯЛЬНОСТІ КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ

Науковий аналіз проблем конституціоналізації правової системи, зважаючи на різноманіття її елементів, видів, форм, а також методів, способів та засобів її здійснення, вимагає виділення загальних сфер державно-контрольних відносин, осмисливши які, можна вибудувати несуперечливу, що відповідає актуальним потребам і тактичним та стратегічним цілям розвитку української державності, систему правового порядку, засновану на Конституції України.

Кожна стаття, кожне положення Конституції України повинні втілюватись у живу практику повсякденної діяльності всіх державних органів, усіх посадових осіб, усіх громадян України. З огляду на це конституціоналізація – це державно-правове явище, що виникає суто з волі органів державної влади. Учасниками цього процесу є всі суб'єкти правотворчого, правозастосовного й правореалізаційного процесу. Саме на ці органи покладено обов'язок із розробки й прийняття Конституції України, конституційних законів та інших нормативно-правових актів і джерел права; вони здійснюють заходи щодо реалізації чинного законодавства, його тлумачення, охорони та захисту норм права. При цьому не варто віддавати перевагу одному з них, натомість *доцільно наголосити на принциповій ролі Конституційного Суду України, якому належить право останнього слова в цьому процесі*, адже процес конституціоналізації може відбуватися у формі прийняття, внесення змін і доповнень до чинних законів, прийняття й реалізації рішень Конституційного Суду України. Так, провідний конституціоналіст М. Бондар розглядає процес конституціоналізації насамперед у контексті діяльності Конституційного Суду України, виділяючи способи конституціоналізації згідно із закріпленими за Конституційним Судом України способами конституційно-судового контролю: по-перше, конституційне тлумачення правових норм окремих галузей законодавства; по-друге, конституційне коректування сформованої правозастосовної практики, яка надала неконституційного сенсу нормам законодавства; по-третє, виявлення конституційної природи тих чи інших юридичних інститутів; по-четверте, тлумачення норм самої Конституції України, за допомогою яких забезпечується конституційна оцінка й обґрунтування галузевого законодавства й одночасно – розвиток змісту самих конституційних норм без зміни тексту відповідних конституційних статей [1, с. 165].

Справді, Конституційний Суд України відіграє провідну роль у забезпеченні відповідності вітчизняного законодавства Конституції України. Він неодноразово виступав на захист основ конституційного ладу України й основних прав і свобод, закріплених у Конституції, забезпечуючи тим самим її верховенство. Відповідно до Закону України від 16.10.1996 р. № 422/96-ВР «Про Конституційний Суд України» завданням Конституційного Суду України є гарантування верховенства Конституції України як Основного Закону держави на всій території України (ст. 2 Конституції України). Конституційний Суд України приймає рішення та дає

висновки у справах щодо: 1) конституційності законів та інших правових актів Верховної Ради України, актів Президента України, актів Кабінету Міністрів України, правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим; 2) відповідності Конституції України чинним міжнародним договорам України або тим міжнародним договорам, що вносяться до Верховної Ради України для надання згоди на їх обов'язковість; 3) додержання конституційної процедури розслідування й розгляду справи про усунення Президента України з поста в порядку імпічменту в межах, визначених статтями 111 та 151 Конституції України; 4) офіційного тлумачення Конституції та законів України (стаття 13 Конституції України) [2]. Із цих позицій такі категорії, як «державний» і «народний суверенітет», «рівноправність суб'єктів права» є невіддільною частиною концепції верховенства Конституції України [3, с. 8], забезпечення якої покладено на Конституційний Суд України.

Власне, розвиток елементів правової системи має відповідати системі конституційних цінностей і конституційній логіці правового регулювання. Як свідчить практика Конституційного Суду України, у його діяльності положення Конституції України розвиваються постійно в ході тлумачення (перманентний характер Основного Закону) [4, с. 69]. Відповідно, конституційні норми мають здійснювати постійний регулятивний вплив на всі компоненти правової системи. Їх конституціоналізацію можна назвати одним із виявів безпосередньої дії Конституції України, спрямованої на гармонізацію суспільних відносин і реалізацію принципу верховенства права. Цей процес включає в себе перегляд чинного законодавства, скасування застарілих нормативних актів, створення нових законів, вдосконалення законодавчої техніки та законодавчого процесу.

Проте конституціоналізація – це не тільки докорінні перетворення чинного законодавства. За своїм характером, масштабністю вона покликана забезпечити прогрес усієї правової системи. Ось чому, спираючись на положення Конституції України, її норми, вимоги, усі державні органи, громадські організації, громадяни мають долучатися до роботи, спрямованої на реалізацію відповідного процесу. Варто зазначити, що правова система України орієнтована не на повну врегульованість усіх відносин у суспільстві, що ставатиме неможливим унаслідок її безперервного розвитку, а передбачає найбільш оптимальну для демократичної правової держави процедуру усунення недоліків у праві шляхом вдосконалення законодавчого регулювання в цілому.

З огляду на сказане зауважимо, що конституціоналізація разом з відповідною діяльністю органів і посадових осіб публічної влади охоплює й конституційну практику (практику Конституційного Суду України) – системну єдність суспільних відносин вищого порядку, що послідовно розвиваються та вимагають формально-юридичної визначеності й адекватного рівня нормативізації їх об'єктивної природи. У цьому сенсі конституціоналізація виявляється як процес перманентного й послідовного об'єктивування в конституційній практиці ціннісно-нормативних правоустановок, конституційно-правових ідей та ідеалів конкретного суспільства на конкретному етапі розвитку його політико-правової культури.

Що стосується конституціоналізації, то конституційна практика виявляється безпосередньо й опосередковано. Наприклад, очевидне безпосередньо конститу-

ціоналізуюче значення матиме рішення, ухвалене за підсумками ініційованого громадянами референдуму, навіть у тому випадку, якщо воно безпосередньо не пов'язано зі зміною конституційних положень. Можливим варіантом безпосередньої, тобто без участі публічно-владних суб'єктів, конституціоналізації є й виникнення конституційних звичаїв, які характеризуються конституційною значущістю й зобов'язувальною силою відповідно до своєї загальновизначеності та обов'язковості.

Опосередкований вплив конституційної практики на конституціоналізацію виявляється в тому, що вона виступає необхідною фактичною основою державно-конституціоналізаційної діяльності, яка в цьому випадку виражається через формально-юридичне визнання конституційної практики. Що ж стосується публічно-владної діяльності з виявлення та формалізації норм вищого порядку, а також приведення у відповідність до них соціальних відносин, то вона може розглядатися як конституціоналізація, якщо реалізується на основі й відповідно до фундаментальних та загальновизнаних принципів конституціоналізму, серед яких є панування права, пріоритет людської особистості й повага її гідності, участь безпосередньо народу в здійсненні функцій публічної влади; демократичний порядок формування органів публічної влади та підпорядкованість їх діяльності інтересам народу; наявність процесуальних механізмів захисту прав і свобод громадян; поділ державної влади на законодавчу, виконавчу й судову тощо [5, с. 304].

З цих позицій конституціоналізація – це двоєдиний процес, спрямований, з одного боку, на послідовне й найбільш повне вираження нормативного змісту конституційних положень у поточному законодавчому регулюванні та правозастосовній практиці. З іншого боку, конституціоналізація реалізується шляхом укорінення в суспільній практиці фактичних конституційних моделей поведінки, природним розвитком чого має слугувати формально-юридичне конституційне визнання фактично сформованих конституційних відносин, що може забезпечуватися шляхом внесення змін до Основного Закону й у рамках діяльності Конституційного Суду України.

Сказане, однак, не передбачає протиставлення формально-юридичного (позитивістського) і, умовно назвемо його, соціологічного підходів до розуміння конституціоналізації, навпаки, вимагає пошуку їх належного співвідношення та взаємозв'язків, які, очевидно, мають різний зміст залежно від соціокультурних та конкретно-історичних особливостей тієї чи іншої країни. У демократичній правовій державі, заснованій на глибокому шануванні й повазі принципів права й народовладдя, яка має реальну, а не фіктивну конституцію, конституціоналізація пов'язана насамперед із діяльністю публічно-владних суб'єктів із приведення правового порядку у відповідність до конституційних положень.

В Україні за наявності демократичної Конституції України, ключовою ланкою в механізмі конституціоналізації, безумовно, є переведення загальнорегулятивних конституційних приписів у вимоги конкретних законоположень, що деталізують і розвивають конституційні норми на підставі й відповідно до Конституції України, а також створення конституційно-правових настанов правомірної поведінки в нормотворчій, правозастосовній та правореалізаційній практиці. Саме тому на сучасному етапі розвитку вітчизняної конституційно-правової науки

(втім як і в інших державах, що виділилися зі складу РСР) увагу приділяють особливо конституціоналізації поточного (галузевого) законодавства.

На думку, скажімо, російського вченого-фінансиста Ю. Крохіної, конституціоналізація (галузевого законодавства) виражає якість верховенства Конституції України й забезпечення відповідності їй усіх законів і підзаконних актів, що виявляється в трьох аспектах: по-перше, найбільш значущі галузеві відносини мають пряме закріплення в Конституції України й регулюються за допомогою реалізації механізму прямої дії норм Основного Закону; по-друге, галузеве законодавство регулює відповідне коло суспільних відносин чітко до положень Конституції України й під судовим конституційним контролем; по-третє, конституціоналізація є способом подолання конкуренції правових норм і вирішення юридичних конфліктів [6, с. 112].

Конституціоналізація правової системи має подвійну цільову спрямованість: з одного боку, вона покликана забезпечити конституційну модернізацію правового порядку в державі, підвищити його ефективність і якість, перетворивши на нові демократичні правові основи й підпорядкувавши принципам панування права й поваги прав і свобод людини та громадянина; з іншого боку, вона сприяє оптимізації, раціоналізації та конституційно-правовій модифікації державного управління, зведенню самої держави в ступінь актуалізованого забезпечення вільної самореалізації індивідів, вбудованої в соціальну солідарність.

Отже, конституційні принципи не тільки складають основу правового регулювання, а й у необхідних випадках виконують безпосередньо регульовальну роль, запобігаючи виникненню позаправового поля, що загрожує дестабілізацією суспільних відносин. Варто зазначити, що не всі конституційні принципи безпосередньо сформульовані в тексті Конституції України. Деякі з них виводяться зі змісту і духу конституційних норм у процесі їх тлумачення.

Тлумачення конституційної норми є компетенцією Конституційного Суду України, тобто Конституційний Суд України формулює конституційні принципи у своїх рішеннях щодо конкретних справ. І тут цікавим є питання про співвідношення загальних принципів права, конституційних принципів і правових позицій Конституційного Суду України. Вважаємо, що не можна визначати співвідношення перших двох з позиції загального й особливого, бо не всякий загальний принцип є конституційним принципом, не кожен конституційний принцип є загальним принципом права, що, проте, не заперечує можливості трансформації загальних принципів у конституційні. Інакше довелось б говорити про змішання двох цих категорій. Зрештою, практика конституційного судочинства свідчить про тенденцію до змішання цих категорій, Конституційний Суд України у своїх рішеннях формулює загальні принципи як конституційні, що закономірно викликає питання про доцільність існування категорії «загальні принципи права».

На наш погляд, Конституційному Суду України варто було б дещо стримати трансформацію загальних принципів у конституційні й тим самим на їх основі створювати ще кілька прецедентів. На жаль, на практиці загальні принципи права вже віднесено до конституційних принципів, що констатовано й у науковій літературі [7, с. 71], і це позбавляє звичайні суди можливості брати участь у нормотворчій діяльності шляхом тлумачення, виявлення змісту загальних принципів права.

Принагідно зазначимо, що конституційні принципи – це загальноправові цінності, що мають об'єктивну природу, виражені в тексті конституційних норм (що виводяться з тексту, духу й сенсу окремої норми конституції й із низки взаємопов'язаних норм та Конституції України загалом), вищі імперативи, що володіють найвищим ступенем нормативної насиченості, які безпосередньо впливають на процес становлення й вдосконалення чинного законодавства, роль яких як джерела права виявляється не тільки посередництвом правових норм, але, коли потрібно (наприклад, коли є прогалини або колізії в законодавстві), і шляхом прямого їх правозастосування. У цьому зв'язку досить актуальним є дослідження ролі правових позицій Конституційного Суду як джерела права, яка, серед іншого, зумовлена тим, що саме за допомогою їх викладу в них безпосередньо відбувається проголошення загальних принципів права як конституційних, що дає поштовх уведенню першого в орбіту конституційного судочинства. У них міститься інтерпретація конституційних принципів, тобто вони є інструментом конституційного судочинства.

Послідовна конституціоналізація правової системи, торкаючись різних сфер правової дійсності, у кожній із них ставить свої особливі завдання, зважаючи на особливості конституційної регламентації та фактичну практику правового порядку в державі. Однак навіть на такому високому рівні абстрактно-теоретичного узагальнення проблем конституціоналізації правової системи питань, пов'язаних з виробленням сучасної доктрини її конституціоналізації і конституційної модернізації, не меншає, щоправда, вони набувають концентрованого характеру. Вироблення напрямків конституціоналізації правової системи, що пов'язано з контрольним впливом органів судової влади, зокрема Конституційного Суду України, передбачає передусім з'ясування тієї обставини, що конституційна регламентація основ організації та взаємовідносин між органами державної влади дозволяє по-різному інтерпретувати державно-правове становище головних публічно-владних інститутів і, відповідно, залежно від вибраних підстав і цілей інтерпретації реалізовувати концептуально різні практичні моделі побудови державної влади.

Література

1. Бондарь Н.С. Конституционный Суд Российской Федерации – гарант социальных прав граждан / Н.С. Бондарь // Право и власть. – 2002. – № 2. – С. 165–171.
2. «Про Конституційний Суд України»: Закон України від 16.10.1996 № 422/96-ВР [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/422/96-вр>.
3. Щербанюк О.В. Народний суверенітет і реалізація владоспроможності демократичної держави: [монографія] / О.В. Щербанюк. – К.: Логос, 2013. – 306 с.
4. Стецюк П.Б. Конституційний Суд України в системі органів державної влади (до питання про роль органу конституційної юрисдикції в механізмі «стримувань і противаг сучасної конституційної держави») / П.Б. Стецюк // Науковий вісник Чернівецького університету. – Серія «Правознавство». – 2012. Вип. 641. – С. 68–70.
5. Конституционное право: [энциклопедический словарь] / отв. ред. С.А. Авакьян. – М.: Норма, 2000. – 688 с.
6. Крохина Ю.А. Конституционализация финансового законодательства: объективная закономерность и фактор оптимизации / Ю. А. Крохина // Конституция и законодательство: сб. ст. по матер. науч.-практ. конф. (Москва, 29 октября 2003 г.). – М., 2003. – С. 112–124.
7. Ковачев Д.А. Конституционный принцип: его понятие, реальность и фиктивность / Д.А. Ковачев // Журнал российского права. – 1997. – № 9. – С. 71–77.

Анотація

Подорожна Т. С. Конституціоналізація правової системи в контексті діяльності Конституційного Суду України. – Стаття.

Стаття присвячена висвітленню авторського бачення проблеми конституціоналізації правової системи в контексті діяльності Конституційного Суду України. Наголошено на важливій ролі Конституції України в побудові правової системи. Акцентовано, що конституціоналізація – це не тільки докорінні перетворення чинного законодавства. За своїм характером, масштабністю вона покликана забезпечити прогрес усєї правової системи.

Ключові слова: Конституція України, конституційні норми, конституційні засади, конституціоналізація, правова система, Конституційний Суд України, верховенство права, законодавство.

Аннотация

Подорожная Т. С. Конституционализация правовой системы в контексте деятельности Конституционного Суда Украины. – Статья.

Статья посвящена авторскому видению проблемы конституционализации правовой системы в контексте деятельности Конституционного Суда Украины. Отмечена важная роль Конституции Украины в построении правовой системы. Акцентировано, что конституционализации – это не только коренные преобразования действующего законодательства. По своему характеру, масштабности она призвана обеспечить прогресс всей правовой системы.

Ключевые слова: Конституция Украины, конституционные нормы, конституционные принципы, конституционализация, правовая система, Конституционный Суд Украины, верховенство права, законодательство.

Summary

Podorozhna T. S. Constitutionalization of the legal system in the context of the Constitutional Court of Ukraine. – Article.

This article is devoted to the author's vision problems constitutionalization of the legal system in the context of the Constitutional Court of Ukraine. The important role of the Constitution in the construction of the legal system. Accented that constitutionalization – is not only a radical transformation of the current legislation. By its nature, the scale is intended to ensure the progress of the entire legal system.

Key words: Constitution of Ukraine, constitutional norms, constitutional principles, constitutionalization, legal system, Constitutional Court of Ukraine, rule of law, legislation.